

POVIJEST ARMENSKE CRKVE.

Msgr. Dr. Kamilo Dočkal.

(Nastavak).

5. Nerzes Veliki.

Slijepog Tirana naslijedi na vladi njegov sin Aršak (350—367). Taj je nastojao mudrom politikom, da vlada neovisno i od Rima i od Perzije. Uvidio je, da oslanjanje na jednu vlast rađa zavist druge. Nadalje je nastojao, da ojača zemlju iznutra. Dok je Tiran imao neprilike s velmožama, te je nekima odviše povjerovao, a druge od sebe odbio, s dvora ih prognao i poubijao, što je Perziji dalo prilike, da ga izdajom uhvati, pozove mladi Aršak stare prijatelje doma Arsacida natrag. Među te spada na prvom mjestu kneževska obitelj Mami-kunijaca. Članovima te obitelji vrati poglavite službe u vojsci. Upravnu službu povjeri članovima kneževske kuće Genunijaca. Na taj način uvede red u vojsci, upravi, te u svoj zemlji.⁷³

Kad je odmah na početku vladanja Aršakova umro katolikos Sahak, razmišljaše kralj s plemstvom, vojvodama i svećenstvom koga da postave na čelo armenske crkve. Hussikovi sinovi Pap i Athenogenes nisu dolazili u obzir, jer su se podali raskošnom životu i poganskom duhu. Sveopća je želja bila, da katolikosom postane jedan član od obitelji Mamikunijaca. Na taj bi način bila kruna najljepše povezana i s vojskom i s crkvom, pogotovo ako bi budući katolikos bio iz porodice Gregorija Prosvjetitelja.

Takova osoba bila je na samom kraljevskom dvoru: mladi, vrlo obrazovani kraljevski časnik uzorna vladanja i čestita života, Nerzes.

Za kralja Tirana nalazio se mladi Nerzes u progonstvu izvan države. Boraveći u Cezareji steče visoku grčku naobrazbu

⁷³ Sr. Faustos iz Bizanta, op. cit. IV., 2, St. 67 ss.

i duboki kršćanski duh.⁷⁴ Prema jednom historičaru oženio se u Cezareji s princesom Sanducht iz kneževske obitelji Mamikunijaca, kćerkom Vardanovom.⁷⁵ Iza smrti svoje supruge i iza smrti kralja Tirana vrati se u Armeniju. Aršak mu dade čast dvorskog komornika.⁷⁶ Tako je Nerzes započeo vojničku i državnu karijeru ne misleći na duhovni stalež. Duboki kršćanski duh, što ga je usisao u Cezareji, učini, te se mladi časnik na kraljevskom dvoru posve razlikovao od drugih dvorjanika. Oči su sviju bile uprte na mladoga muža, potomka slavnog Gregorija.

Nerzes se opirao kralju i puku smatrajući se nevrijednim tako visoke časti, pače je — da odvрати od sebe izbor — javno i svoje grijehe ispovijedio, nu nije pomoglo.⁷⁷ Kralj mu dade i protiv volje uzeti mač i skinuti dvorsko odijelo, te obući svećeničko. Biskup Fausto podijeli kandidatu đakoniat, a kasnije mu cezarejski biskup Dianios⁷⁸ podjeli biskupski red. Bilo je to oko god. 352. (prema Marquartu najranije 355.⁷⁹). Nerzes je vladao 34 godine.

Katolikati sv. Nerzesa znači za Armeniju jednu novu epohu. Nerzes je jedna od najvećih ličnosti u povijesti armenske crkve iza Gregorija Prosvjetitelja. Zato mu i dadoše pridjev **Veliki**. Nerzes je stvorio velike stvari.

Ponajprije je uredio odnošaj između katolikosa i kralja. U vrijeme Gregorija i Tiridata bio je taj odnošaj najsrdačniji i najuži. Kralj je bio vrhovni zaštitnik crkve. Kršćanstvo je ulazilo u zemlju odozgora. Kralja je slijedilo najprije visoko plemstvo. Kasnije je odnošaj obiju vlasti postajao hladniji i

⁷⁴ Sr. Moses iz Chorene, op. cit. III. 16. Faustos iz Bizanta, op. cit. IV. 3. Da li je Nerzes boravio u Cezareji kao talac kralja Tirana ili je onamo bio poslan, da se izобрази za budućeg crkvenog poglavicu armenskog ili je bio onamo poslan od roda, uopće da steče naobrazbu ili je živio u inozemstvu (emigraciji) poput mnogih drugih velikaša, koji su bili u zavadi s Tiranom, o tom vrela šute. Bit će, da je ovo posljednje najvjerojatnije.

⁷⁵ Sr. Sopherk Haikakankh (biograf Nerzesov), VI. 14. Faustos iz Bizanta ne spominje ime i podrijetlo Nerzesove žene.

⁷⁶ Sr. Faustos iz Bizanta, op. cit. IV. 3. Biograf Nerzesov veli, da je dobio službu vrhovnog rizničara (Sopherk Haikakankh, VI. 15.).

⁷⁷ Sr. Faustos iz Bizanta, op. cit. IV. 3. St. 70. - Sopherk Haikakankh VI. 23.

⁷⁸ Faustos iz Bizanta veli doduše, da je Nerzesov konsekrator bio biskup Euzebij (IV, 4), nu Sim. Weber dokazuje, da to kronološki nije moguće, jer je Euzebij postao cezarejskim biskupom tek 362. (op. cit. St. 292 ss.)

⁷⁹ Sr. Jos. Markwart, op. cit. St. 230.

mlohaviji, dok nije za Hussika i Tirana pukao između obih vlasti strahovit jaz. Sada su svi uvidjeli, da katolikos mora biti neovisan od kralja u izvršavanju svoje duhovne vlasti. Taj je položaj katolikosu pribavio Nerzes, barem za neko vrijeme.

Druga je zasluga Nerzesova, što je kršćanstvo produbio u narod ne odozgora, nego odozdo. Postavši katolikosom iz dvorskog časnika nije Nerzes pokazivao mnogo volje za teološke rasprave, koje su tada nalazile odraza u arijevskim i semiarijevskim borbama (druga sinoda u Sirmiju, sinoda u Antiohiji god. 357.) ali je zato imao mnogo više volje za pridizanje kršćanskog života i za socijalne probleme svoga vremena. Ne dogmatika, nego etika i caritas to su područje njegova plodnog i uspješnog rada.⁸⁰

Tek što se mladi katolikos vratio iz Cezareje, saziva sinodu u prijestolnicu svoje metropolije, u Ašišat u Taronu. Sinoda obnovi apostolske propise o kršćanskom životu. Propisi o ženidbi bijahu pooštreni, ženidba između rođaka zabranjena, protiv nećudoređa izdane su stroge naredbe. Zapuštene crkve imadu se obnoviti, nove podići. Povećan je broj svećenika i redovnika, kao i sjaj bogoslužja, osobito kod glavnih crkvi.⁸¹

Veliko djelo Nerzesovo je, što je podizao škole za uzgoj klera i puka. Gregorij Prosvjetitelj uveo je u zemlju grčke i sirske svećenike, koji su imali punu naobrazbu. Kad su ti počeli izumirati, a to je bilo od Hussika dalje, opažao se veliki nedostatak obrazovanog klera. Armenci su pozajmili liturgiju od svojih susjeda Grka i Siraca, naravski u grčkom odnosno sirsom jeziku. Armenci nisu tada imali ni svoga alfabeta ni svoje literature. Kad su poumrli grčki i sirske svećenici, te kad je u armenskom kleru palo poznavanje grčkog i sirske jezika, ponestalo je onih, koji će puku lomiti hljeb života.⁸² Zato je Nerzes na raznim mjestima Armenije podigao škole za učenje grčkog i sirske jezika. Tim se imala dići naobrazba i klera i puka.⁸³

Najveće sredstvo za dizanje kršćanskog života u zemlji našao je Nerzes u redovništvu. I prije Nerzesa bilo je redovnika u Armeniji. Nu stalno je, da je baš on redovnike, koji su

⁸⁰ Sr. Jos. Markwart, op. cit. St. 228 ss.

⁸¹ Sr. Faustos iz Bizanta, op. cit. IV. 4, St. 76.

⁸² Sr. Faustos iz Bizanta, op. cit. III. 13. St. 33 ss.

⁸³ Sr. Catergian-Dashian: Liturgije kod Armenaca, Wien 1897. St. 75 (armen.).

dosad zasebno kao eremiti po gorama živjeli, ujedinio u samostane ili barem u laure. Kao glasoviti opati tog vremena slove grk Epifanije i Sirac Šalita, učenici slavnog biskupa Danijela.⁸⁴ Bilo je i ženskih samostana. Svojim primjerom, svojom liturgijom i poukom djelovali su redovnici vrlo dobro na odgoj puka. Da se istrijebe posljednji tragovi poganstva, namjestio je katolikos redovnike baš u onim mjestima, gdje su nekoć bila poganska svetišta.

Posebnu brigu vodio je Nerzes za siromake. Kako je u Armeniji bilo moćno visoko i niže plemstvo, puk je bio u zlom položaju morajući podavati velike dažbine svojim gospodarima. Tako je običan puk bio siromašan. Naročito je težak bio položaj onih, koji nisu mogli raditi, a rodbina radi slabe zarade nije mogla pomoći. Za ovakovu sirotinju organizirao je Nerzes pomoć i korisne ustanove. Sinoda u Ašišatu odredila je, da se na zgodnim mjestima imadu podići domovi za bolesne, gubave, dakle bolnice i ubožnice.⁸⁵ Ovaj rad otvori srca prostog puka kršćanstvu još mnogo više nego propovijedi.

Ma da se Nerzes u prvom redu brinuo za puk, ipak je znao sačuvati pravo držanje i prema kralju. Pun plemenitog rodoljublja predao se već kao svjetovnjak službi kralja Aršaka. Taj je pravac proslijedio i kao patrijar. Tako je on u interesu kralja i domovine pošao na čelu jednog poslanstva u Ca-

⁸⁴ Sr. Jos. Markwart: Die Entstehung der armenischen Bistümer, Roma 1932. St. 194. Sv. Epifan smjestio se u samoću Mambre na rijeci Mamušetu u Velikom Cofkhu, kasnije je sa 500 učenika otišao u Grčku, gdje je prebivao na jednom pustom otoku. U vrijeme Nerzesove smrti god. 373. boravio je sv. Epifan na velikom brijegu, na mjestu svetišta božice zvane »prijesto Nahat«. Mar Salita prebivao je na brijegu Areuc na granici Male Armenije. Uz ovu dvojicu je za monaštvo u Armeniji zaslužan treći učenik korepiskopa Danijela Gind iz Tarona, koga zovu poglavicom monaha, učiteljem eremita, vođom pustinjaka, predstojnikom samostanskih redovnika i učiteljem svih anahoreta. On se nastanio u pustinji na vrelu Eufrata, gdje je nekoć boravio prvi veliki Gregorij (Faustos, VI. 16).

⁸⁵ Sr. Jos. Markwart, op. cit. St. 228 ss. Markwart drži, da se je Nerzes na povratku iz Carigrada zadržao kod biskupa Eustatija u Sebasti, koji je poznat sa svog djelovanja na karitativnom polju, posebice radi svoje skrbi za siromake. Slično je postupao sv. Bazilije u Cezareji (Ep. 94, Migne, Patr. Gr. 32, St. 480), sv. Gregorij Nazijanski (14. i 43. govor. Migne, Patr. Gr. 35, 858 i 36, 494).

rigrad.⁸⁶ Unatoč njegove najbolje volje ipak dođe do preloma između cara i patrijara. Razlog je bio, što je Nerzes bio prisiljen da radi nekih kraljevih nedjela izbjegava kraljevski dvor.

Razlog tome postupku vide neki u obiteljskim prilikama kraljevim. Poslanstvo Aršakovo u Bizant, kome je na čelu bio katolikos Nerzes, imalo je svrhu, da obnovi savez s istočno-rimskim carstvom. Car Konstancij pusti dva taoca, prinčeve Gnela i Tiritha (nećake kralja Aršaka) na slobodu,⁸⁷ što više daje armenskom kralju Aršaku grčku princešu Olimpiju zaručnicu Konstansovu, za ženu.⁸⁸ Kad se princ Gnel vratio iz Bizanta, oženio je Farandzu, princešu od Siuni-a, ženu neobične ljepote. Međutim se i njegov brat Tirith zagleda u Farandzu. Da se domogne njene ruke, pregnu, da klevetama makne brata. Obijedi ga pred kraljem Aršakom, kao da čezne za kraljevskom krunom. Kralj povjetrova i odluči, da Gnela ubije. Pozove ga na jednu svečanost u kraljevski dvor. Ne sluteći zla dođe Gnel. Kraljevi ljudi ga pred crkvom opkole i ubiju na oči žene Farandze. Katolikos Nerzes je na zapomaganje prekinuo službu Božju, te priskočio u pomoć, nu njegove molbe, opomene i prijetnje ostadoše bez uspjeha. Kad kralj ugleda lijepu Farandzu, plane također ljubavljju prema njoj. Dade umoriti kasnije Tiritha, pa Farandzu uze k sebi unatoč svoje ženidbe s Olimpijom. Farandza rodi kralju sina Papa. Da uzmogne postati pravom kraljicom, Farandza otruje Olimpiju. Farandza steče svu vlast nad kraljem, što je bilo zlo, jer

⁸⁶ O ovom poslanstvu opširno izvješćuje Faustos iz Bizanta IV. 5. St. 92. Svrha je bila obnoviti savez između Armenije i Bizanta. Faustos spominje, da je poslanstvo išlo caru Valensu, nu svi se kritičari slažu, da se ovdje radi o caru Konstanciju. Prema Markwartu pada to poslanstvu u godinu 355. Prema Faustosu pratili su Nerzesa u Carigrad ovi velmože: Vardan, veliki poglavica roda Mamikunjaca, brat strategata Vasaka, odgojitelja kralja Aršaka, nadalje: Mehen, poglavica roda Rštunjaca; Mehar, poglavica roda Andzevachikha, Gadžoil Malhaz, poglavica roda Chorchorunika; Mušk, poglavica roda Saharunika; Demel, poglavica roda Guthunikha; Kišken, poglavica roda Bageankha; Surik, poglavica roda iz Doline Hursa; Vrken, poglavica roda Habuženka.

⁸⁷ Sr. Faustos iz Bizanta, op. cit. IV. 11. St. 106.

⁸⁸ O ovoj ženidbi izvješćuju nesamo armenski historičar Moses iz Chorene i grčki Faustos iz Bizanta, nego i Ammianus Marcellinus i sv. Atanazij. Tako na pr. piše Ammianus Marcellin. (XX. 11. 1—3): »Constantius adsitum Arsacem Armeniae regem summa liberalitate susceptum praemonebat et hortabatur, ut nobis amicus esse perseveraret et fidus. Audiebat enim saepius eum temptatum a rege Persarum fallaciis et minis et dolis, ut Romanorum societate posthabita suis rationibus stringeretur. Qui crebro adjurans animam potius posse amittere quam sententiam, muneratus cum comitibus, quos duxerat, rediit ad regnum nihil ausus temerare postea promissorum, obligatus gratiarum multiplici nexu Constantio, inter quas illud potius excellebat quod Olympiada, Ablati filiam praefecti quondam praetoris, ei copulaverat conjugem, sponsam fratris sui Constantis«. — Sv. se Atanazije (Histor. Arian. ad monachos, Migne Patr. Gr. 25, St. 776) tuži, što je kršćanska princeza Olimpijada dana barbarskom knezu.

je bila odana poganstvu. Prirodno je, da je između kralja i katolikosa došlo do preloma.⁸⁹

Drugi je razlog prelomu bio taj, što je kralj Aršak sagradio grad Aršakavan kao grad utočišta za zločince, ubojice i preljubnike, što je zlo djelovalo na moral puka. Grad nije dugo postojao. Priča veli, da je Bog sam uništio grad bolestima i potresom. Po svojoj prilici su satrapi razorili grad u vrijeme, kad je Aršak ratovao s Perzijancima.⁹⁰

Prelom kralja s katolikosom imao je za posljedicu to, što je kralj skinuo Nerzesa s njegove službe i časti i što je na njegovo mjesto postavio ulizicu nekog Chunaka ili Čunaka. Armenski biskupi uskratiše Čunaku poslušnost. Samo dva biskupa, koji su radi perzijskih provala ostavili svoja sjedišta u Aghdzniku i Korduku, pa su živjeli na dvoru, položili ruke na protukatolikosa. Plemstvo osta vjerno Nerzesu.⁹¹

Nerzes nađe utočišta i gostoprimstvo u kršćanskom bizantskom carstvu.⁹²

⁸⁹ Romantičku ovu epizodu armenskog dvora, koju bilježi Faustos iz Bizanta, IV., 15—20. kao i Biograf sv. Nerzesa (Sopherk Haikakankh) VI. 50 kritički proučava Sim. Weber: Die katholische Kirche in Armenien, Freiburg 1903. St. 244—251. 305—307. On ju nalazi u svim bitnim točkama historičkom. Jos. Markwart, op. cit. 231. stavlja ubivstvo Gnela na nedjelju dne 29. augusta god. 359. Za Farandzina sina Papa veli, da je možda sin Gnelov. Vjenčanje Aršaka s Olimpijom stavlja u god. 357.

⁹⁰ Jos. Marquart drži, da je sablažnjivi grad Aršakavan, u koji su nagrnuli ljudi od svukud, uništen potresom god. 358. Op. cit. 227 ss.

⁹¹ Sr. Faustos iz Bizanta, op. cit. IV. 15. St. 127. Iza ubivstva princa Gnela — piše Faustos — nije više sv. katolikos Nerzes vidio lica kralja Aršaka sve do dana njegove propasti. Ali umjesto Nerzesa bude postavljen za glavu kršćanstva neki Čunak. On je bio jedan od kraljevih robova. Tada naloži kralj svim biskupima Armenije, da dođu te da Čunaka posvete za katolikosa Armenije. Nitko ne htjede doći, samo biskupi iz Aldznika i Kordukha dodoše i posvetiše Čunaka za katolikosa prema naredbi kraljevoj. »Čunak bijaše mudar čovjek, koji nije imao jezika za karanje i opominjanje, nego odobri kralju sve, što god je htio da učini.« — Jos. Marquart drži, da Čunak nije pravo ime, nego pogruljivo ime, koje znači »Nemanić« (Op. cit. 222.).

⁹² Kamo je bio Nerzes prognan i kako je dugo trajalo njegovo progonstvo, nije još evidentno riješeno. Faustos govori o dvostrukom progonstvu, jednom na nalog grčkog cara Valensa, a drugom na nalog kralja Aršaka. Prvo progonstvo da je trajalo 9 godina. Dr. Simon Weber kuša oba progonstva spojiti u jedno. Armenski kralj progna Nerzesa oko g. 361. On pobjegne na tlo grčke crkve, možda u Kapadociju ili u Edesu. Nu kako je tu u zestokim arijevimskim borbama stao odlučno na stranu »Nicejanaca«, bude od Valensa s drugim katoličkim biskupima prognan na jedno pusto morsko ostrvo, gdje osta do uzdignuća Papa za kralja, t. j., do god. 369. Na taj način razumijemo, da su Armenci na sinodu u Antiohiju poslali ne svog katolikosa, koji je bio u progonstvu, nego zastupnika Isakokisa. (Op. cit. St. 307—309). Jos. Markwart hoće da u Faustos (IV. 6) nađe jednu pogrješku čitanja, pa dolazi do slobodnog zaključka, da je Nerzesovo progonstvo trajalo ne 9 godina, nego 9 mjeseci. (op. cit. St. 228).

U vrijeme izagnanstva upravljao e armenskom crkvom zamjenik Nerzesov, njegov generalni vikar biskup Chad iz Bagrevanda. Chada rišu povjesničari kao neobično velikog muža, puna revnosti, mudrosti i kršćanskog duha. On je ravnao crkvom armenskom u duhu Nerzesa. Marljivo je putovao po zemlji nadzirući crkve i krijepeći kršćanski duh. Brinuo se revnosno za siromake. Tako je kršćanski život unatoč progona katolikosa, pa i Chada samoga u Armeniji cvao.⁹³

U vrijeme progonstva patrijarina započe Aršak 5 godišnji obrambeni rat s Perzijancima. Ma da su Armenci vod vodstvom hrabrog vojvode Vassaka iz roda Mamikunijaca izvojevali mnogo pobjeda, ipak morade Aršak na koncu podleći ne toliko pobijeđen u ratu, nego radi toga što su ga napustili boljari.⁹⁴ U najvećoj nevolji potraži kralj pomoći u Nerzesa. Ovaj učini sve što je mogao. Predoči boljarima nesreću, koja bi stigla zemlju, kad bi opet došla pod vlast poganskih službenika. Bolje je biti pod kršćanskim vladarom, makar nije prost od mane. Nu badava. Boljari su bili siti ratovanja. Aršak se preda, te zamoli od Sabora mir. Sabor prihvati ponudu, domami Aršaka na dvor u Agaban. Tu ga dade zatvoriti i oslijepiti, a njegova vojvodu Vassaka pogubiti.⁹⁵

(Nastavit će se).

⁹³ Jos. Marquart u svom djelu: Die Entstehung der armenischen Bistümer, Roma 1923. donosi u cijelosti izvještaj Faustosa iz Bizanta o Chadu u odsjeku »Chad, Bischof von Bagrevand« (169—183). Chad je bio rodom iz sela Marag okružja Karin. Bio je učenik Nerzesa. On si ga je sam odgojio i svoje mu ideje u srce ulio. Kao svećeniku povjeri mu brigu i nadzor nad siromasima. Kad je imao otići iz zemlje, zaredio je Nerzes Chada za biskupa od Bagrevanda i Aršarunika, pa ga je učinio svojim zamjenikom. Svoju službu vršio je Chad uzorno za vrijeme cijelog izbivanja katolikosa. Korio je kralja velikom slobodom, osobito radi gradnje sablažnjiva grada Aršakavana, pa si nije dao zatvoriti usta nikakvim kraljevim darovima. Činio je i čudesa. Chad je ostao zamjenikom katolikosa i za vrijeme kralja Papa.

⁹⁴ Sr. Ammianus Marcellimus: Rerum gestarum libri qui supersunt, Ed. Gardhausen, Lipsiae 1874. XXVII. 12, 2.

⁹⁵ Sr. Faustos iz Bizanta, op. cit. IV. 54. St. 169 ss.